

• *Lehetőséget lát-e arra, hogy az a mozgalom, amelyet a Honismeret folyóirat képvisel – azok az emberek, akiket összefog, akik nem hivatásukból adódóan, hanem pedagógusként, papként vagy bármilyen más minőségben valamilyen módon szülőföldjük történetével, hagyományával foglalkoznak – nagyobb szerepet kaphassanak a Duna Televízióban?*

A magyar honismereti mozgalom az egyik legtöbb embert megmozgató, legszélesebb körű mozgalom. Annak, hogy valaki nagyobb szerepet kaphasson a Duna Televízióban, egyetlen kritériuma lehet: ha olyan szinten produkál valamit, ami figyelemre méltó. Az nem mérvadó, hogy valaki hivatásos vagy sem. Azt szoktam mondani, hogy nagyon sok úgynevezett amatőr profibb, mint a profi. A Duna Televízióknak nem lehet az a mércéje, hogy kinek mi az eredeti foglalkozása vagy szakmája, ha – mondjuk lelkesként vagy tanárként – a néprajzban olyan teljesítményt nyújt, amire oda kell figyelni. Vagy adott esetben, ha bármiféle olyan dologról tud beszámolni, ami fontos lehet nemcsak egy szűkebb közösség, hanem egy nagyobb számára is, akkor neki biztosítani kell a lehetőséget a nyilvánossághoz. Ehhez hasznos lenne például egy olyan magazinműsor, mint amilyen a Duna Televízióban a Forrásvidék volt. Ez most a Kalendáriumba épült be valamilyen formában. Lehet, szerencsésebb lett volna, ha önállóan megmarad egy-egy ilyen jellegű műsor.

• *Történészként Ön mögött jelentékeny tudományos és közéleti szereplés áll, ide értve eddigi vezetői megbízatásait is. Milyen indíttatásból vállalta el a Duna Televízió kulturális igazgatói, majd alelnöki tisztségét, megfelel-e az Ön ambícióinak, céljainak?*

A Duna Televízióknak nagy kötelezettsége, feladata az, hogy az összmagyarságért tegyen valamit. Én abban a hitben élek, hogy amit eddig megpróbáltam magyarságügyben tenni, vagy amivel megpróbáltam a nemzeti gondolatot képviselni, azt továbbvihetem egy olyan közegben is, mint a Duna Televízió, amely nagyobb lehetőséget biztosít ahhoz, hogy jobban tudjam szolgálni a köze javára ezeket a gondolatokat, törekvéseket. Ha nem így lesz, akkor nyilvánvaló, hogy vagy a televízió fog megválni tőlem, vagy én fogok megválni a televíziótól. De ez nem négy hét után fog eldőlni. Ha nem éreztem volna alkalmasnak magam erre a feladatra, akkor nem vállalom el. Nemzeti dolgainkra büszkék lehetünk, és nemzeti értékeinket a világ elé kell tárni, s ha én ebben közre tudok működni, akkor ez számomra nemcsak munka, hanem megtiszteltetés is.

Földkóstolók és tyúkoltók

Április elsejét a magyar nép a bolondok napjának nevezi. Ilyenkor szoktuk megtréfálni ismerőseinket, barátainkat, munkatársainkat. Ez a nap indokolja, hogy cikkemben – komoly dolgok mellett – a néprajzi gyűjtés humoros eseteivel is foglalkozom.

A népi kultúra történeti alakulását kutató néprajzos anyaggyűjtésének egyik legfontosabb módja az interjú. Ez leginkább a riporterek munkájához hasonlít. A két munkaterület között annyi a különbség, hogy a néprajzkutató „riportalanjai”, adatközlői főként idős emberek, akik nemcsak a mai életéről, hanem az emlékezetükben őrzött múltból vallanak. Az emberi emlékezet segítségével sokszor másfél évszázadot is átfoghatunk. 1978 őszén Csákváron a 99 esztendő Harangóval János bognár az 1848-as hagyományokról és a céhekről beszélt nekem. Nagyapja mint legényke részt vett a pákozdi csatában, ő maga mint bognársegéd a századfordulón a vándorló mesterlegények életét élte. Így érthető, hogy mindkét témáról igen fontos adatokat jegyeztem le nála.

Különösen századunkban van óriási jelentősége a néprajzi adatgyűjtésnek, mivel a hagyományos kultúra Európa-szerte átalakul, modernizálódik. Ezt felismerve hazánk és a külföld legjobb szakemberei munkaidejük javarészt a terepen töltötték. Maga az adatgyűjtés nem tartozik a könnyű munkák közé. A jó gyűjtőnek alaposan ismernie kell azt a témát, ami után érdeklődik, s az adatközlőt kérdéseivel úgy kell irányítani, hogy az lényegretörően beszéljen, ne kalandozzon el. Eközben szavait jegyezni, magnetofon- és fényképfelvételeket készíteni, régi tárgyak, iratok és fotók után is érdeklődni kell. A gyűjtött anyag a kutató szakmai ismereteit bővíti, az adatközlőkkel való találkozások emberi fejlődését, gondolkodását, magatartását befolyásolják.

Expedíció a Váli-völgybe

1981 őszén az Eötvös Loránd Tudományegyetem néprajz szakos hallgatóival egynapos gyűjtőutat tettünk a Váli-völgyben. Utunk célja az volt, hogy a Budapesthez közeli terület falvai (Kajászó, Vál, Tabajd) közül egyet kiválasszunk, ahol a hallgatók szakmai gyakorlatként kutatásokat végeznek. E célból mindhárom településen kis csoportokban néhány órás felderítő gyűjtést végeztünk. Választásunk végül is Tabajdra esett, mivel a szűrőpróbaszerűen felderített anyag alapján a hallgatónak is ez a falu tetszett legjobban, másrészt a tabajdi néprajzi gyűjtés jól illeszkedett a Szent István Király Múzeum néprajzi osztályának vértesi kutatásaihoz is. A felderítő gyűjtés során tapasztalhattuk, hogy a faluval való ismerkedés, megfelelő adatközlők felkutatása, az idős emberekkel való kapcsolatteremtés, a bizalom megszerzése az első komoly feladat. Talán ez az oka annak, hogy a néprajzi gyűjtőakciók történetében a munkának ehhez az első szakaszához kapcsolódik a legtöbb humoros, valóban megtörtént eset.

Ügynök, fődkóstoló vagy spion?

A mai faluban mindennapos vendégnek számítanak az idegenek. Dédapáink korában a Közép-Európát bejáró vándorárusokon, házaló kereskedőkön, koldusokon kívül a falvakba csak ritkán vetődött el egy-egy idegen. Méltán keltett hát érdeklődést századunk elején a faluba érkező néprajzkutató. Gönczi Ferenc, Göcsej nagy kutatója 1902-ben így mutatta be a néprajzos falusi fogadtatását: „Most, tessék elképzelni, hogy egy „úr” néprajzi anyaggyűjtés céljából megjelenik a faluban. Micsoda hírek kerekednek s terjednek futótűzként róla, még mielőtt csak munkájába kezdett volna is! Megtudják, hogy pesti az úr.

– No, most valami különös baj lesz!

– Bizonyosan új adó lesz, – mondogatják.

– Mintha nem fizetnénk má’ eleget. Mahónap még a falatot is kiveszik a szánkbugy.

– Hátha valami ügynök – szólal meg valamelyik.

– Meglehet. Talán biztosítottat keres, vagy masinyákat akar elannyi.

– Nojszen, ha váltóra akargya a masinyáját elannyi, ki is horgyuk a falubú. Taval a Borbás koma szecskavágót rendűt az ügynökke, osztán 300 forintos cséplőmasinyát küldtek a nyakára. Még most is nyög a fűzetésbe.

– De az lehet – szól az egyik tréfásan –, hogy „fődkóstoló” (kataszteri becselőbiztos). Nem tom, mit kóstolagtya a mi fődünket; jobbat má’ us se tud belüle csinyányi, ha ganajt nem ádrá. A közös páskom javát az uraság má’ evette; hijábo méreget itt, többet má’ nem vehet e’.

A katonaviselt emberek között akad olyan is, aki valami spiont lát a pesti úrban.

– Talán háború lesz. Nem vóna baj. Az emberiállat má’ nagyon eszaporodott, hadd pusztujjon; legalább könnyebb lesz az élet.

Ilyesféle találgatások keringenek az emberek között. Minden lépését megfigyelik, találgatják kilétét, s várják: no, hát mi lesz...”

Hasonlóan ítélte meg a Szatmár megyei nép 1950-ben a debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet oktatóiból és hallgatóiból alakult kutatógárdát. Gunda Béla, az intézet professzora *Szamos menti lankák* című írásában így rögzítette az esetet: „Havas délután szálltunk le a jánkmajtisi állomáson. Amint nagy csomagjainkkal kecmergünk le a vasúti kocsiból, a sínek között állodgálók közül megszólal valaki: – Ni! Megjöttek a tyúkoltók!

Mint később kiderült, társaságunkat annak az állatorvosi különítménynek nézték, amely abban az időben járta a szatmári falvakat, s a baromfipestis elleni oltást végezte.”

Az 1950-es évek falusi visszhangját még 1971 őszén is hallottuk, amikor debreceni egyetemi hallgató társaimmal együtt a Palóc Kutatás keretében Mátraderecske néprajzi monográfiájához gyűjtöttünk anyagot. Kis csoportunk a falu egykori módos gazdájának házához érkezett. Az idős ember ezekkel a szavakkal hívta be a kertből a feleségét: – Mama, gyere be, mert megjöttek a végrehajtók!

Ugyancsak egy debreceni egyetemista tanárával és társaival egy zempléni faluban ezt kérdezte adatközlőjétől: – Mondja, kérem, énekelnek maguk balladát? – az egyszerű asszony értetlenül nézett a fiatalemberre. (Joggal, mert ilyenkor régi nóták után szoktunk érdeklődni, esetleg tartalmukat is felidézzük, valahogy így: – Ismeri azt a nagyon régi nótát a cséplőgéphe

esett leányról?) A kezdő gyűjtő második kérdésével javítani akart: – Mondja, mostanában öltök meg maguknál valakit?

Rossz kérdéseivel teljesen elvesztette az adatközlő bizalmát.

Még a koldustól is alamizsnát kapunk

Sokszor egy hibás köszönés, egy rossz megszólítás, egyetlen bántó szó tönkretelheti a gyűjtőt és az adatközlő kapcsolatát. Országszerte, de különösen Fejér megyében a paraszt szóinak lekicsinylő, pejoratív mellézköngéje van. Maguk a parasztemberek is inkább „pógárnak”, gazdálkodónak, gazdaembernek, földművesnek nevezték magukat. Ezért ismerkedéskor adatközlőm foglalkozásával kapcsolatban a viláágért sem ejteném ki a bántónak tartott paraszt szót, hanem így érdeklődök: – Földekkkel foglalkozott? Gazdaember volt?

Néha akadnak nehezen szóra bírható emberek is. Hegyi Imre, bakonycsernyei származású néprajzkutató 1947-ben a háborút követő kitelepítéstől megzavart Mórton gyűjtötte össze az 1848-as móri csatához kapcsolódó néphagyományokat. A Néprajzi Múzeum adattárában őrzött jegyzetfüzetében ezt olvashatjuk: „Új adatközlőm ... amolyan fúrófaragó ember. Rusztikus, mogorva. Mikor megtudta, hogy magam is majd két évig voltam a fronton: felengedett és többé nem kellett kérdezősködnöm, de fél napi napszámját, 10 Ft-ot meg kellett fizetnem! Mert: „Nem érek rá fénapokat emeségetnyi!” Megérte a 10 Ft-ot! Csak éppen jegyezni nem lehetett mindent, mert: „Ú azért nem áll meg minden percen!” (Megemlítem, hogy az utóbbi évtizedben több alkalommal, az 1980-as és az 1991-es Fejér megyei honismereti tábor idején több mint negyvenen végeztünk néprajzi gyűjtést Mórton. Számítalan kitűnő adatközlővel találkoztunk, egyiküknek sem kellett napszámot fizetni, és jegyzetelhattunk is.)

1982 telén a székesfehérvári Palotavárosban ezekkel a szavakkal fogadott ismeretlen adatközlőm: – Ne csukja be olyan nagyon a konyhaajtót, mert akkor nehezen tud kimenni! Néhány kérdést tettem fel a konyhában ácsorogva. Erre az első szobába invitált, asztalhoz ült velem, és egész délután beszélt nekem a régi városrész múltjáról.

A gyűjtésnél mindig szem előtt tartom azokat az elveket, amelyeket Ortutay Gyula hangzottatott hallgatói előtt a Szegedi Egyetemen, az 1930-as évek végén: „Rá kell ébredniök, hogy a néprajzi gyűjtő és egy-egy énekes asszony, mesemondó egymáshoz való viszonya nem is olyan magától értetődő, könnyen vehető. Nem a gyűjtő tesz szívességet, ha faggatózik, magatartása nem lehet más, csak a tapintat, a szerénység. A jó gyűjtőnek aláztosnak, hálásnak kell lennie – ő az, aki az ajándékot kapja, ő az, aki egy fáradt kondásnak a pihenőjéből vesz el, ő az, aki még egy öreg koldust is kifoszt kérdéseivel, s ahelyett, hogy adna, a koldustól is ő kéri az adományt.” Sok esetben az ilyen szellemben végzett néprajzi gyűjtés az adatközlő számára is élményt jelent. Az idős embereknek jólesik dédapáik, nagyapáik korát, vagy a saját fiatalágukat felidézni. Sokszor elcsodálkoznak azon, hogy a fiatalok is érdeklődnek régi munkájuk, szórakozásaik, tudásuk iránt. Örülnek, hogy ők is hozzájárulhatnak múltunk egy-egy süllyedő darabjának rögzítéséhez. Az ilyen adatközlő és a gyűjtő között gyakran tartós kapcsolat, jó barátság alakul ki. Sok adatközlő maga is hozzálát falujában, városában a gyűjtéshez, leírja élettörténetét, régi munkáját, szokásait. A leírt élettörténetek sorából kiemelkedik az orosházi Csizmadia Imre *Pirkadattól deledőig*, valamint *Deledőtől alkonyatig* című kétkötetes könyve, amely a Magvető kiadónál jelent meg 1982-ben, illetve 1987-ben.

Megfigyeltem, hogy a néprajzosokon kívül a rádiósokat, tévériportereket, újságírókat is szívesen látják a faluban. Ez érthető, hiszen ezek a legtöbbször közismert emberek az egész ország számára visznek híradást a falu életéről, eredményeiről. Nem szeretik ilyen egyéltel-műen a mai társadalom életét a legapróbb részletekig statisztikai módszerekkel felmérő szociológusokat. Érthető, hogy senki nem veszi szívesen, ha a fazekába, a ruhásszekrényébe, vagy a takarékkönyvébe néznek. Talán a szociológusok körében még nem is alakulhattak ki az adatfelvétel közben az emberekkel való bánásmód formái. Ezért kering róluk egy vicc, amin talán mi, néprajzosok mosolygunk leginkább:

Két fiatalember így állít be egy falusi házhoz:

– Jó napot kívánunk! Adószedők vagyunk!

Mire a házbeliek így válaszolnak:

– Hála istennek! Már azt hittük, hogy szociológusok!

Lukács László